

By-og sagbruksprivilegier i Norge på 1600-tallet

Av Tord Åberg

Innledning

Jeg har valgt å skrive om en epoke i Norges skoghistorie hvor det var sterk statsregulering av skogbruket. Dette utspiller seg på 1600-tallet, hvor utviklingen var slik at både skogsdrift, sagbruk og trelasthandel ble gjennomregulert. Det kom restriksjoner fra alle kanter, skogsnæringene var blitt de minst frie i landet. De store merkesteinene finner vi i byprivilegiene¹ 1662 og sagbruksprivilegiene 1688. Mitt utgangspunkt var å finne ut hva byprivilegiene og sagbruksprivilegiene egentlig var for noe og årsakene til at disse ble innført. For å finne dette må man gå tilbake til begynnelsen av 1500-tallet og følge utviklinge framover. Jeg vil også i forbifarten nevne andre politiske virkemidler som ble benyttet på på 1600-tallet.

Norge var på denne tiden i union med Danmark (1536-1814). Unionen gjorde ikke Danmark og Norge til et enhetlig land. Norge ble behandlet som en egen enhet, og kongene kalte seg konge av Danmark og Norge. Unionstiden er fra et formelt konstitusjonelt synspunkt to frahverandre adskilte perioder. Fram til 1660 var systemet rådkontitusjonalistisk. Danmark, hovedlandet, var et valgrike, og Norges statsrettslige stilling var blitt regulert på en slik måte at dets arvrikeskaraktær i praksis var betydellesløs. Kongene kunne bindes gjennom valghandfestninger, som til det danske riksrådet sikret medinflytelse på styringen. Etter 1660 derimot ble Danmark-Norge et arvrike med kongelig enevelde. Riksråd og stenderrepresentanter eksisterte ikke lenger, og makten ble enda mer sentralisert til Danmark. Norge ble altså "fjernstyrt" fra Danmark under unionstiden. Den Dansk-Norske regeringens økonomiske politikk bar under største delen av perioden et merkantalistisk preg. Kongene hadde store forhåpninger til den norske riksdelens naturrikdommer og besøkte dem ofte. Et viktig ledd i den merkantalistiske politikken var grunnleggingen av byer. Gjennom ulike reguleringstiltak søkte man å konsentrere rikets handel til byene. Skogbruket og trelasthandelen i Norge ble gjennom dette preget av mange påbud og forbud fra danske kongene.

Trelastmarkedet (1520-1700)

Trelasteksport² har lenge vært en viktig drivkraft i norsk skogbruk, og har hatt stor betydelse for Norge. Svingninger i verdensmarkedet har påvirket skogbruket sterkt opp gjennom tidene. Avhengig av disse svingninger har statsmakten brukt ulike virkemidler for å regulere skogsnæringene. For å forstå hvorfor privilegiene ble innført bør man ta trelastmarkedets utvikling som utgangspunkt.

Før 1500-tallet hadde skogen i Norge størst betydning som grunnlag for saltproduksjon. Saltet ble koket ut av saltvann fra havet, og virket behøvdes derfor til brensel. Den norske eksporten besto framfor alt av salt, og gikk til Østersjølandene. Etter 1500-tallet kom den store tiden for norsk skogbruk. Perioden fra 1520-1620 blir ofte kalt "den store ekspansjonen". I denne perioden økte eksporten av trelast eksplosjonsartet, og skogbruket kom over på eksportbasis for fullt. Økningen i eksporten hang sammen med den generelle ekspansjonen i det vesteuropeiske næringsliv. Høy aktivitet innen husbygging og skipsbygging var de viktigste

¹Det man i Norge kaller "by" blir i Sverige kalt "stad".

²Trelasteksport er det norske ordet for "virkesexport", altså "export av sågat virke".

faktorene bak den økende etterspørselen, men det var også mange andre virksomheter som nyttet trelast. Økningen av tilbudet kom først og fremst fra Norge, og norsk trelast ble dermed en viktig aktør i verdenshandelen i denne perioden. Det var stort sett bare Østersjølandene som var potensielle konkurrenter på trelastmarkedet. Men transporten fra Østersjøen ble mye dyrere, Norge lå betydelig nærmere og med bedre farvann. Transporten fra Norge var bare halve priset i forhold til Østersjølandene. Det kom derfor stort sett bare høgverdig kvalitetslast fra Østersjølandene, som eikeplanker og master. Trevirkeressursene på kontinentet lå for det meste i innlandet, og var vanskelig tilgjengelig. Så lenge det fantes trelast i de ytre bygdene kunne Norge utkonkurrere de andre landene. Det hadde nærmest blitt monopol for norsk trelast på verdensmarkedet.

Stagnasjon (1620-1700)

I den neste perioden som fulgte ble det andre tider. Omkring 1620 stagnerte den storstilte ekspansjonen. Fra omkring 1620 til omkring 1660 holdt eksporten seg temmelig konstant, og etter 1660 ble det et eksportfall. Norge var fortsatt en konkurransesterk aktør på verdens trelastmarked, og led derfor ikke av konkurranse. Men det skjedde andre store forandringer i markedsforholdene. Det var depresjon på kontinentet og dette ga minket etterspørsel og prisfall på trelast. Dette førte til at gamle markedsland, som Spania, Portugal, Italia, Frankrike og Holland, fikk mindre betydelse. Den norske eksporten var knyttet til næringer i ekspansjon, og trelastene gikk til nye og langsiktige investeringer. Nå når stagnasjonen kom gikk det meste til vedlikehold av det gamle apparatet. Forbruket av trevirke gikk derfor ned. Dette kunne ha ført til en katastrofe for de næringene som bygde på skogen, og for de fleste byene og mange bygder. Men heldigvis var det andre markeder som viste fremgang. England og Irland ble nå nye land. Omkring 1700 var England mottaker for det meste av den norske trelasten, med London som hovedmarked. Dette veiet delvis opp nedgangen i de andre markedene slik at eksporten holder seg nærmest konstant.

Statsregulering av skogsnæringene

Depresjonen på kontinentet med lavere etterspørsel og fallende priser ga det norske skogbruket negative konsekvenser. Skogbruket som tidligere var i ekspansjon ble nå en næring i stagnasjon eller depresjon. Statsmaktene satte nå i gang en rekke tiltak for å motvirke effektene. Det ble derfor en sterk økning i statens regulering av skogbruket i perioden etter 1620. Hovedgrunnen til den sterke statsreguleringa var depresjonen, men også andre hensyn lå til grunn. Fra statens side var frykten for skogmangel³ og hensynet til marinen viktige. Den store eksporten på 1500-tallet hadde tatt hardt på eikeskogene og masteskogene langs Sør-Norges kyst. For landet under ett hadde det også blitt mindre av de store dimensjonene. Men noen nedgang i den totale skogmengden var det ikke snakk om. Det var som tidligere nevnt depresjonen som var hovedgrunnen til statsmaktens reaksjon. Tanken var for det første å redusere hogsten og dermed minke tilbudet, og for det andre å hindre konkurranse i handel og produksjon innenlands. Man håpet gjennom dette å få lik stor eller større samlet fortjeneste for landet, men med et mindre kvantum eksportert. Ettersom Norge spilte en førende rolle på verdensmarkedet fantes det gode forutsetninger for at Norges tilbud av trelast kunne få virkning på prisene.

³”Skogmangel” er det som på svensk kalles ”skogsbrist”.

Tekniske virkemidler

Statsmakten nyttet ulike virkemidler for å nå sine mål, disse kunne ha både tekniske og økonomiske karrakter. Av "tekniske" tiltak for å redusere trykket på skogene kan flere eksempler nevnes. For å spare på den dyrbare eika ble det opprettet forbud mot eksport av eikelast. Marinen hadde behov for master til sine nye skip, det ble derfor bestemt at staten skulle ha førstekjøpet av mastene. Det ble også gitt forbud mot sagbruk i de gode mastestrøkene⁴. De store dimensjonene rundt omkring i skogene ble mer og mer sjelden, og man begynte å hogge yngre trær. For å redde ungskogene kom det regler om at sagbrukene ikke måtte sage mindre tømmer enn det ga 7 bord på stokken. Tjærebrenning hadde tært på skogen mange plasser, og det ble satt forbud mot tjærebrenning av annet enn røtter og vindfall. Det kom også et meget strengt forbud mot svedjebrenning, noe som tidligere var påbudt. Dette forbudet var så strengt at dersom skogfinnene brente bråte skulle de miste livet, og dersom presten ikke smelte fra måtte han bøte 30 dlr. Dette var noen eksempler, og man kan ramse opp en lang rekke av slike påbud som ble gitt på denne tiden.

Økonomiske virkemidler

De fleste økonomiske tiltak gikk ut på å redusere konkurransen innenlands. Planene var å konsentrere tilbudet på få hender, og dermed kunne drive opp prisen ved salg til utlendingene. For staten var det om å gjøre at hver yrkesgruppe skulle spesialisere seg. Bønder og arbeidere skulle ikke drive handel og konkurrere med borgerne om oppkjøp og eksport av tømmer. I 1662 ble byprivilegiene innført. Byprivilegier har blitt brukt som handelspolitisk virkemiddel gjennom hele middelalderen. Enevoldsstyret fra 1660 understreket denne monopolsstatusen for byene i byprivilegiene av 1662. Byprivilegiene innebar at hver by fikk privileg på handel i et område rundt byen. Hver by fikk sin circumferens hvor byfolket hadde eneretten på handelen. Det innebar også forbud mot å selge tømmer til sageiere i andre byer. Gjennom dette klarte man å redusere den innenlandske konkurransen. Nå hadde byborgerne enerett på oppkjøp og eksport av tømmer. Bøndene kunne nå bli straffet for mellomhandel og salg til utlendinger. Landet hadde også blitt oppdelt i salgsområder slik at det ikke var konkurranse mellom byene.

Man gikk enda lengre for å konsentrere og redusere det norske tilbudet av trelast. Ved kongelig reskript 6. oktober 1688 ble sagbruksprivilegiene innført. Det ble da gitt 664 sager sønnafjells⁵ enerett til å sage tømmer til eksport. Hver sag ble tildelt et årskvantum fra 1000 till 20000 bord. Disse sagene ble derfor kalt kvantumsager. Alle andre sager skulle nedlegges eller kun sage tømmer til bygdas behov. Etter innføringen av sagbruksprivilegiene ble skurden⁶ sønnafjells redusert til det halve. I Trøndelag og Vestlandet derimot kunne sagene sage fritt og kvantumet var omtrent som før.

I det neste århundre blir tidene bedre igjen. Fra 1760-årene økte etterspørselen svært mye, spesielt i England. Det var en generell økning i økonomien da den "industrielle revolusjonen" begynte å vise seg. Som følge steg prisene kraftig. Behovene for regulering av det norske tilbudet ble etterhvert mindre. Ved lov av 8. Juni 1818 ble trelastomsetningen friere, men skurd av trelast innkjøpt fra andre til salg i det frie markedet ble forbeholdt de privilegerte

⁴"Mastestrøkene" vil si de områder med mye masteskog.

⁵Norges innenlandske sagtømmermarked er i dag delt i 2 områder, hvor Dovrefjell er skillet mellom dem.

Området sør for Dovre blir kalt sønnafjells og området nord for Dovre blir kalt nordenfjells. Det siste inkluderer Trøndelag og Vestlandet.

⁶Skurden er "det ferdig sågade virket".

sagene til 1860. Først da ble sagdriften helt fri. I oppgangstidene etter 1760 kom også bøndene mer og mer in i tømmerhandelen.

Virkninger av privilegiene

Hvilke virkninger hadde så disse restriktive virkemidlene? Sagbruksprivilegiene var den viktigste faktoren, og det ser ut til at de ga positive resultater. Bordprisene steg i flere omganger etter 1688, slik at de var oppe i det gamle nivået igjen like før 1700. Sagbruksprivilegiene motvirket således i noe mån prisfallet på bord. Man kan imidlertid ikke gi sagbruksprivilegiene all æren, for samtidig var avsetningen i England i sterk vekst. Da sagbruksprivilegiene kom var skogsnæringene kommet seg ut av den farligste tiden, men det kunne ikke folk på den tida være trygge på.

Med byprivilegiene hadde borgerne nådd sine mål. Bøndene kunne nå straffes for mellomhandel og salg til utlendinger. I realiteten var det likevel svært få bønder som ble rammet av forbudet. Det var bare noen rike bønder, og selvsagt bøndene i kystbygdene. På samme vis var det med sagbruksprivilegiene. 1687 var det svært få bondesager som skar for eksport. Grunnen var at borgerne hadde kjøpt sagbrukene fra bøndene. Fram til ca. 1620 var det bøndene som var førende i trelastomsetningen. Det var bare på noen få plasser borgerne spilte en rolle i trelastnæringen. Men etter 1620 tok borgerne suksessivt over sagbrukene og trelastomsetningen, og når privilegiene kom satt bøndene igjen med noen få bygdesager. Privilegien hadde således lite å si for bondesagbruken på denne tida. Om byprivilegiene hadde positiv effekt på prisene er noe usikkert, men det er sannsynlig at de hadde det.

Sammendrag

Fra ca. 1620 stagnerte den norske trelasteksporten og det var prisfall på trelast. Dette ga dårlige tider for de norske skogsnæringene. Man innførte derfor byprivilegiene og sagbruksprivilegiene for å redusere den innenlandske konkurransen og det norske tilbudet av trelast. Ettersom Norge var førende på verdens trelastmarked håpet man med dette at prisene skulle øke. Ved innførsel av byprivilegiene ble landet delt in i handelsområder og byborgerne fikk monopol på produksjon og omsetning av trelast. Gjennom sagbruksprivilegiene ble antall sager redusert, og det ble satt kvoter på de sagene som var igjen. Ettersom prisene steg etter innførselen av privilegiene kan man anta at de hadde sin tiltenkte virkning.

Litteratur

- Achenhoug og Gyldendals STORE NORSKE LEKSIKON (1982)
H.Aschenhoug & Co (W. Nygaard) A/S og A/S Gyldendals Norske Forlag. Oslo.
- Nordborg, L.A. og Sjøstedt, L. (1994) Grannländernas historia. Almqvist & Wiksell förlag.
Arvlöv.
- Tveite, S. (1961) Engelsk-norsk trelasthandel 1640-1710. Universitetsforlaget. Bergen-Oslo.
- Tveite, S. (1964) Skogbrukshistorie. I: Bonnevie-Svendsen, C. et al. Skogbruksboka. III.
Skogforlaget. Oslo.